

Az előítéletesség újradefiniálása

AZAZ MI AZ ELŐÍTÉLET, ÉS HOGYAN MÉRJÜK AZT?

Bevezetés

Az Oktatásért Közalapítvány OKTK Alkuratórium 2007-ben írta ki azt a kutatási pályázatot, amely a társadalomtudományok körébe vágó, szakképzéshez kapcsolódó, közpolitikai felmérések támogatását célozta. A **Kurt Lewin Alapítvány** a pályázati kiírásra egy olyan kutatási tervvel jelentkezett¹, ami a szakiskolai oktatásra, ezen belül is az ott tanító pedagógusokra koncentrált. A vizsgálat annak feltárására vállalkozott, hogy az **előítéletesség** és az **autoriter személyiség** típus vajon befolyásolja-e (1) meghatározott **kompetenciák**² alkalmazására való képességet, illetve ezen keresztül (2) a csoportmunka jellemzőit.

A kutatás háttere

A kompetenciák mérését célzó korábbi vizsgálatok³ rámutattak arra, hogy a magyar diákok csak kevés kompetenciát tekintve felelnek meg a nemzetközi átlagnak, sok tekintetben ahhoz képest inkább alulmaradnak. Az eredmények alapján az is elmondható, hogy a szakiskolákban tanulók a gimnáziumokhoz képest jóval rosszabb teljesítményt produkáltak a kompetenciák mérését célzó vizsgálatokon. A két iskolatípus közötti különbség az OECD-tagországok átlagának közel kétszerese, és ez az érték még növekedett is a 2000-ben megállapított 60,3%-hoz képest.⁴

Mindezek mellett más szociológiai vizsgálatok⁵ alapján arra is következtethetünk, hogy az előítéletesség⁶ különböző formái, így az idegen-

ellenesség és a cigányellenesség éppen a szakmunkásképzőt végzettek körében a legmagasabb.

Vizsgálatunkkal fenti okok miatt koncentráltunk a szakiskola világára, valamint a kompetenciák és az előítéletesség esetleges kapcsolatának feltárására.

Módszertan

A Kurt Lewin Alapítvány egy olyan pályázatot írt ki a hazai szakképzés intézményei számára, amelyen a jelentkező iskolák térítésmentesen biztosított akkreditált pedagógusképzést nyerhettek – feltéve, ha a tanárok elegendő számban kitöltöttek egy kérdéssort. A pályázatra jelentkező oktatási intézmények belépési kódot kaptak egy weboldalra, ahol egy **digitális kérdőívet** helyeztünk el.

A kérdőív rövid, kizárólag zárt kérdéseket tartalmazott, és az alábbi témakörökre terjedt ki:

1. *autoriter személyiség* típus (itt az úgynevezett rövidített F-skála kérdéseit alkalmaztuk),⁷
2. együttműködés, kommunikáció,
3. *előítéletesség*,
4. anómia.

Jelen beszámolóban az első és a harmadik blokk eredményeinek a közlésére törekedtünk. A kvantitatív adatforrások felsorolásakor még azokat az önkitöltős kérdőíveket kell megemlítenünk, amelyeket a pedagógusképzés egyes gyakorlati előtti és után válaszoltak meg a tanárok. Ezekkel a kérdésekkel elsősorban arra kíván-

tunk választ kapni, hogy a válaszadók hogyan látták saját szerepüket a csoportmunkában.

Célunk az volt, hogy **kvalitatív adatforrásokra** is támaszkodni tudjunk, hiszen a kompetenciák meglétére vagy éppen hiányára, a csoportmunka jellemzőire megítélésünk szerint csak igen korlátozottan következtethetünk kérdőíven alapuló adatok alapján. A kvalitatív adatgyűjtésnek keretet a Kurt Lewin Alapítvány által kialakított, akkreditált **pedagógusképzés** biztosított.⁸ A képzés ugyanis lehetőséget teremt arra, hogy a pedagógusokat csoportban, csoportműködés közben figyeljük meg, így megismerve a résztvevők viselkedését és attitűdjeit. A feladatok ugyanis bevonódást és intenzitást igényelnek a résztvevőktől, ennek köszönhetően a feltételezett szerepelvárásokat nem vesszük figyelembe az érintettek.

A tréningekről videofelvétel készült, így lehetőségünk volt arra, hogy az audiovizuális anyagokat több szakértő, többször is áttekintse. A képzés tehát amellet, hogy a kutatásra való jelentkezés motivációjaként jelent meg, a csoporton belüli együttműködés (intergroup relation) jellemzőinek a feltárását is célozta.

A Kurt Lewin Alapítvány trénerai a pedagógusképzés standard elemein túllépve két új tréninggyakorlatot alakítottak ki. Mindkét esetben a csoporttagok együttműködésére volt szükség a kitűzött cél elérése érdekében, mindkét esetben időnyomás alatt dolgoztak a résztvevők. A két játékot úgy helyeztük el a három napos képzésben, hogy a pedagógusok már megismerjék a tréning kereteit, a tréningeket, a pedagógus kollegát, s így már kötetlenebb viszony alakuljon ki a résztvevők között. A két gyakorlat közül jelen beszámolóban csupán az egyik – az úgynevezett „Játékgvár” – lejátszása során szerzett tapasztalatainkat osztjuk meg olvasóinkkal.

Vizsgálatunk meghatározó eleme volt, hogy a később bemutatásra kerülő F-skála eredményei mentén a kialakított gyakorlatokban **két csoportot hoztunk létre**. Az egyik csoport tagjai az **F-skálán magas**, a másik csoport tagjai az **F-skálán alacsony** pontszámot elért pedagógusok voltak. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a két,

eltérő jellemzővel leírható csoport munkája között milyen különbség figyelhető meg.⁹

A digitális kérdőív eredményei

Ebben a fejezetben az autoriter személyiség típus mérésére alkalmas F-skála alkalmazásának eredményeiről számolunk be. Az adatok feltüntetése előtt az F-skála megszületését, kialakítását és jellemzőit leíró történeti beszámólót olvashatnak.

Az F-skála kialakításának előzményei

Az előítélet kutatásában mérföldkőnek számít az a munka, ami Theodor W. Adorno és Max Horkheimer nevéhez, illetve az autoriter személyiség típus fogalmának a megszületéséhez kapcsolódik. A Németországból Hitler hatalomra jutása után az USA-ba emigrált kutatók – ötvözve az amerikai kvantitatív kutatási gyakorlatot saját elméleti megközelítésükkel – alakították ki azt a mérési módszert (F-skála), amely alapján leírhatóvá vált a fasiszmus iránt leginkább fogékony és az előítéletes gondolkodásra leginkább hajlamos személyiségstruktúra.

Adorno szerint az előítélet azoknak az embereknek a belső konfliktusából fakad, akiknek autoriter személyiségük van. Az ilyen személyiség típus kialakulásának folyamatát Adornoék Freudtól vett fogalmakkal és elméleti háttérrel magyarázták. E szerint a személyiség szerkezet ilyen struktúrája az Ödipusz-komplexusra vezethető vissza. Ekkor az ellenkező nemű szülő iránt érzett szeretetet el kell fojtania magában a gyerekeknek, az tabu tárgyát képezi. Ugyanakkor a gyerek az azonos nemű szülővel szemben egyre inkább féltékennyé válik, vele szemben gyűlöletet érez. Ezt a gyűlöletet is „kezelni kell”, ez reakcióképződés útján szeretetté alakul át. Ez a szeretetté alakulás az, ami az autoriter személyiség típusal leírható egyének esetében nem sikerül teljes egészében.

Az autoriter személyiség énje a fent vázolt fejlődési folyamatnak köszönhetően torzul. Az

ösztönét csak nehezen kordában tartani képes, a „normális” fejlődésű személyekhez képest jóval erősebb – az apát szimbolizáló – felettes énnel, és jóval gyengébb énnel lehet jellemezni az ilyen típusú embereket.¹⁰ A személyiségtípus ilyen átalakulása leginkább a szeretet nélküli, szigorú, büntető szülők gyerekeinél figyelhető meg, tehát a korai családi szocializációnak meghatározó szerepe van. Az alávetettségből és a szeretet hiányából fakadó helyzetet az ilyen személy csak úgy tudja magára kényszeríteni, ha a saját csoporthoz való tartozást erősíti, a saját csoporttal kapcsolatos azonosulása tehát hangsúlyosabb lesz. Ráadásul az apa iránt érzett agresszió sohase tűnik el, ehelyett mazochizmussá és az idegen csoportokkal szembeni agresszivitássá alakul át.

Az ilyen belső személyiségstruktúrával rendelkező ember hajlamos arra, hogy (többek között):

- erős büntetésre való hajlammal rendelkezen.
- féljen attól, hogy gyengének látszódjon.
- örömet lelje abban, ha neki engedelmeskednek mások, de abban is, ha ő engedelmeskedhet a feljebbvalójának.
- „tilos” és „társadalmilag nem elfogadott” tevékenységeket, magatartásokat, attitűdöket ne fogadjon el.
- tagadja az anyagi jellegű javak örömszerző voltát.
- vakon bízson a tekintélyben. Az autoriter személy emiatt nyíltan azokkal azonosul, akik nála magasabban állnak egy valamilyen szempontból meghatározható hierarchiában. Ezzel szemben mindent elutasít, ami „lent van”, az ilyen helyzetű egyének sorsának alakulásában egyéni hibát lát. Mindig kész arra, hogy támadja azokat, akik gyengének látszanak.

A meghatározott csoportokkal szembeni előítéletességnek a kialakulása szempontjából egy olyan merev személyiség bontakozik ki előtünk, aki a tekintély iránt feltétlen tisztelet mellett az alávetettek – így az előítélettel sújtott

társadalmi csoportok – iránti gyűlölet ambivalenciájával jellemezhető. Akinek a másokkal szembeni ellenségessége a személyiség belső harmóniájának a fenntartásához szükséges, hiszen ez a sajátosság „*hozzásegíti ahhoz, hogy libidinózus energiáit a túl szigorú felettes én követelményei szerint zabolázhassa meg.*”¹¹

Adorno és munkatársai egy olyan mérőszközt alakítottak ki, amelynek segítségével lehetővé vált a személyiség pszichológiai beállítottságának a letapogatása. Ennek a mérőszköznek – az úgynevezett **F-skálának** – a használata során jól körülírhatóvá vált az autoriter, előítéletes személyiségtípus.

Az Adornoék által végzett vizsgálat érdekessége az volt, hogy a faji előítélettel (és politikai ideológiákkal) kapcsolatos kérdéseket nem építették be az F-skála kérdései közé. A kutatók feltételezése ugyanis az volt, hogy az előítélet csupán egy okozat, maga az ok a személyiség belső struktúrájából fakad.

*„Egy adott populációval szembeni ellenérzés nem más, mint konkrét megnyilvánulása a személyiség általános irányultságának, jellemzőjének.”*¹²

Plasztikusan fogalmazza meg ezt a kapcsolatot, az Adorno csoport célját egy példa segítségével Nevitt Sanford, a kutatásban részt vett szakértő:

*„Ha például a vizsgálati személynek az a hajlandósága, hogy a zsidóknak gyengeséget tulajdonít, abból ered, hogy fél a saját gyengeségétől, akkor ennek a félelemnek a saját ereje és keménysége túlzott mértékű hangoztatásában is ki kell fejeződnie.”*¹³

Mélyinterjúk, más kutatási eredmények és a korábban kialakított antiszemizmus, valamint etnocentrizmus skálák tapasztalatai alapján kilenc olyan fontosabb személyiség változót¹⁴ határoztak meg Adornoék, amelyek összefüggésben álltak a nyílt faji előítéletekkel. Ezek mentén a dimenzók mentén Adorno és munkatársai minimum négy, maximum nyolc indikátort alakítottak ki. Az indikátorok Likert-skálák formájában

jelentek meg. A skálák megválaszolásával a kérdőív kitöltői pontszámokat kaptak, ezek összegzésével – és interjúk készítésével – Adornoék egy tipológiát alakították ki. Külön típusokba kerültek a magas pontszámot (az előítéletre inkább hajlamos) és az alacsony pontszámot (az előítéletre kevésbé hajlamos) személyek.

Az F-skála alkalmazása a jelenlegi vizsgálat keretében

Magyarországon az F-skála alkalmazása elsősorban az 1994-es és 1996-os TÁRKI vizsgálatokhoz¹⁵, valamint OTKA adatfelvételekhez¹⁶ kötődik. A kutatók ezeknél az adatfelvételeknél az úgynevezett rövidített F-skálát alkalmazták.

A korábbi, Adorno nevéhez fűződő vizsgálatokkal ellentétben a kutatók ebben az esetben interjúk nélkül, kérdőíves módszerrel, kevés számú Likert-skálát alkalmazva vállalkoztak az autoriter személyiség típus leírására.

Jelen kutatásunk keretében is ennek a **rövidített**, összesen nyolc Likert-kérdésből álló **F-skálának** az alkalmazására került sor. A vizsgálat megszervezése során azért döntöttünk az F-skála mellett, mert direkt, kifejezetten az előítéletességre, kisebbségi csoportokkal szembeni attitűdökre vonatkozó kérdéseket nem tartalmaz. Az egyes kijelentésekkel kapcsolatos egyetértésüket vagy egyet nem értésüket a válaszadók egy négy fokú skálán jelölhették.¹⁷ Minél inkább egyetértett egy kijelentéssel a kérdőív kitöltője, annál inkább tekinthetjük őt autoriter személyiség típusúnak.

1. táblázat. Az F-skála egyes kijelentéseit megválaszolók száma és az elért eredmények átlaga (N=az adott kijelentésre értékelhető választ adók száma, skálás kérdés)

	Összesen	
	N	átlag
A legfontosabb erények, amelyeket a gyerekeknek meg kell tanulniuk, az engedelmesség és a tekintélytisztelt.	274	2,61
A fiataloknak néha lázadó gondolataik vannak, de ahogy felnőnek, meg kell tagadniuk ezeket és be kell illeszkedniük.	272	2,58
Ennek az országnak nem annyira törvényekre és politikai programokra van szüksége, mint inkább néhány bátor, fáradhatatlan, és odaadó vezetőre, akikben a nép megbízik.	252	2,41
A fiataloknak szigorú szabályokra és elszántságra van szükségük, hogy küzdjenek családjukért és hazájukért.	265	2,76
A legtöbb társadalmi problémánk megoldódna, ha megszabadulnánk az erkölcstelen és ferdehajlamú alakoktól.	248	2,41
Az emberek két csoportra oszthatók: erősekre és gyengékre.	267	1,75
Egyszer biztosan kiderül majd, hogy az asztrológia sok mindent képes megmagyarázni.	250	2,00
A legtöbb ember nincs is tudatában annak, hogy életünk nagy részét titkos összeesküvések befolyásolják.	243	1,98
Átlag összesen	2,33	

Az 1. táblázatban közölt adatoknak az értelmezését megkönnyíti az, ha feltüntetjük az F-skálát alkalmazó korábbi, magyarországi kutatások eredményeit. Az alábbi táblázatban ezeket az összehasonlító adatokat mutatjuk be. Bemutatva egyrészt a rövidít-

tett F-skála mentén megfigyelhető átlagértékeket (és elemszámokat). Másrészt – tekintettel a jelenlegi kutatás keretében vizsgált célcsoport sajátosságára – feltüntetve a kizárólag a magas iskolai végzettségűek körében megfigyelhető eredményeket.

2. táblázat. Különböző, az F-skálát alkalmazó kutatási eredmények összehasonlítása
(N=az adott kijelentésre értékelhető választ adók száma, skálás kérdés)

	1994-es adatfelvétel		Kurt Lewin Alapítvány által lebonyolított adatfelvétel (2009)	
	N	átlag	N	átlag
A legfontosabb erények, amelyeket a gyerekeknek meg kell tanulniuk, az engedelmesség és a tekintélytiszteltet.	997	3,38	274	2,61
A fiataloknak néha lázadó gondolataik vannak, de ahogy felnőnek, meg kell tagadniuk ezeket és be kell illeszkedniük.	984	2,93	272	2,58
Ennek az országnak nem annyira törvényekre és politikai programokra van szüksége, mint inkább néhány bátor, fáradhatatlan, és odaadó vezetőre, akikben a nép megbízik.	977	3,24	252	2,41
A fiataloknak szigorú szabályokra és elszánt-ságra van szükségük, hogy küzdjenek családjukért és hazájukért.	970	3,37	265	2,76
A legtöbb társadalmi problémánk megoldódna, ha megszabadulnánk az erkölcstelen és ferdehajlamú alakoktól.	986	2,86	248	2,41
Az emberek két csoportra oszthatók: erősekre és gyengékre.	960	2,66	267	1,75
Egyszer biztosan kiderül majd, hogy az asztrológia sok mindent képes megmagyarázni.	858	2,68	250	2,00
A legtöbb ember nincs is tudatában annak, hogy életünk nagy részét titkos összeesküvések befolyásolják.	852	2,62	243	1,98
	1996-os TÁRKI adatfelvétel alapján F-skála átlagértéke a felsőfokú végzettségűek körében ¹⁸		Kurt Lewin Alapítvány által lebonyolított adatfelvétel (2009) alapján F-skála átlagértéke	
	2,51		2,33	

Fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a Kurt Lewin Alapítvány által lebonyolított adatfelvétel nem tekinthető országosnak, reprezentativitási szempontokat nem vettünk figyelembe a vizsgálat megszervezésekor.

Az 1994-es adatok a jelenleg tárgyalt kutatás eredményeihez képest jelentős eltérést mutatnak – azonban a két vizsgálat célcsoportjának összetétele eltér egymástól. A csak magas iskolai végzettségűek esetében a két adatfelvétel eredményei inkább közelítenek egymáshoz, bár a jelen vizsgálat keretében mért átlagérték

alacsonyabbnak tekinthető. Messzemenő következtetést azonban – a korábban említett eltérő célcsoport és a reprezentativitási szempontok miatt – levonni nem áll módunkban.

Az előítélet jelzőszámai

Az előítéletkutatásokban gyakran használt társadalmi távolság skálát a jelen vizsgálat keretei között is alkalmaztuk.

3. táblázat. Ön elfogadna egy cigány származását...?

(Bázis: az adott iskolában a kérdőívet kitöltő, az adott kérdésre értékelhető választ adók száma, N Összesen=284, Bogardus-féle társadalmi távolság skála)

	Összesen	
	N	%
Családtagként	126	44,4
Barátként	224	78,9
Lakószomszédként	147	51,8
Egy településen együtt élne vele	238	83,8
Az ország állampolgáraként	247	87,0
Az országba látogató turistaként	253	89,1

A Bogardus-skála alkalmazása érdekes eredményeket hozott, hiszen az egyes kérdések hierarchiája esetünkben nem érvényesült. Tendenciájában ugyan csökken azoknak az aránya, akik roma származását „közel engednék” magukhoz. Azonban a „lakószomszédként” kategória mentén törést tapasztalhatunk. Jóval **kevésbé** (52%) fogadnának el cigány származását **lakószomszédként**, mint barátként (79%).

Kíváncsiak voltunk arra is, hogy a felkeresett válaszadók hogyan ítélik meg a hazai cigányság arányát most, illetve ennek az arányszámnak az időbeni változására milyen becslést adnak. Mindezek alapján arra a fenyegetettség-érzésre következtethetünk, amellyel a vizsgált sokaság tagjai a romák felé fordulnak.

4. táblázat. A hazai cigányság becsült arányára vonatkozó kérdések (N=az adott kérdésre értékelhető választ adók száma, egy válaszos, nyitott kérdés)

	Összesen	
	N	átlag
Ön szerint jelenleg Magyarországon a lakosság hány százaléka tartozik a cigány kisebbséghez?	280	20,1
Ön szerint 20 év múlva Magyarországon a lakosság hány százaléka fog tartozni a cigány kisebbséghez?	282	35,5

A **hazai cigányság arányszámának túlbecsülése** – azaz a fenyegetettség-érzés jelenléte – a vizsgált minta esetében is **jellemzőnek mondható**. A hazai romák jelenlegi arányszámát a felkeresett iskolák pedagógusai 20%-ra becsülik. Húsz év múlva megítélésük szerint ez az arány 36%-os lesz.

Ezek az eredmények igazodnak azokhoz a kutatási beszámolókhöz, amelyek a teljes magyar lakosság esetében hasonló arányszámokat mérnek. Az alábbiakban egy 2001-es, Székelyi-Örkény–Csepeli-vizsgálat⁴⁹ eredményeit hasonlítjuk össze a Kurt Lewin Alapítvány kutatási eredményével.

5. táblázat. A roma népesség összlakosságon belüli aránya a kérdezettek becslése szerint (százalék, összehasonlító adatok)

	2001-es vizsgálat	Kurt Lewin Alapítvány vizsgálata
Jelenleg	22,4	20,1
20 év múlva	35,4	35,5

Az előítéletesség mérőszámait más kijelentések kapcsán is rögzítettük. Az alábbi táblázatban meghatározott társadalmi csoportokkal – a romákkal és a melegekkel – szembeni attitűdök jellemzőit mutatjuk be. Emellett az azóta betiltott, radikális jobboldali Magyar Gárdával kapcsolatos vélemények rögzítésére is felkértük a tanárokat.

6. táblázat. Az előítéletességet mérő egyéb kérdések (N=az adott kérdésre értékelhető választ adók száma, egy válaszos, skálás kérdés)

	Összesen	
	N	átlag
A Magyar Gárdára szükség van a kistelepülések közrendjének megtartásához.	239	2,30
A cigánybűnözés létező jelenség ma Magyarországon.	261	3,92
A homoszexuálisoknak és a leszbikusoknak meg kell adni a lehetőséget, hogy úgy éljék az életüket, ahogy szeretnék.	251	3,36
A meleg házasságokat egész Európában engedélyezni kellene.	246	2,52

A felkeresett tanárok a Magyar Gárda működésével inkább nem értenek egyet (2,3), ugyanakkor a romákkal szemben Magyarországon tapasztalható előítéletesség ebben a célcsoportban is megfigyelhető. Erre enged következtetni, hogy a megkérdezettek a cigánybűnözést inkább létező jelenségnek tekintik (3,9). A homoszexuálisok és leszbikusok egyenjogúságát mértékletesen támogatják a felkeresett tanárok (3,4), az azonos neműek közötti házasságokkal szemben inkább elutasítóak (2,5).

Összefüggések

Korábbi kutatások eredményei már bebizonyították, hogy az **F-skála és az előítéletesség között szoros kapcsolat áll fenn**. Az előítéletesség és a kompetencia közötti kapcsolat feltárására törekvő **vizsgálatunk** ezeknek a korábbi felméréseknek a következtetéseit **alátámasztotta**.

Az F-skálán elért eredmények alapján a kérdőívet kitöltő pedagógusokat négy csoportra (kvartilisekre) osztottuk. Az első csoportban az F-skálán legalacsonyabb, a negyedik csoportba az F-skálán a legmagasabb átlagértékeket elért válaszadókat soroltuk be. Ezt követően azt figyeltük meg, hogy az adott csoportba tartozás mennyire befolyásolta a kérdőív további kérdéseire adott válaszokat. Az eredményeket a 7. táblázat-

ban mutatjuk be. A táblázatban csak a szignifikáns eltéréseket mutatjuk be, feltüntetve, hogy az egyes kvartilisek esetében mekkora az (1) öt fokú Likert-skálán elért átlagérték, (2) a hazai cigányság arányszámára vonatkozó becslés.

Az eredményeket összefoglalva elmondhatjuk, hogy **minél inkább magas eredményt ért el az F-skálán** egy válaszadó, **annál inkább elutasító meghatározott kisebbségi csoportokkal** (melegek, romák) **szemben**. Erre nem csak az attitűdöket jelző átlagértékek, hanem a hazai cigányság arányszámára vonatkozó becslések alapján is következtethetünk. Hasonló tendencia figyelhető meg a Magyar Gárda elfogadottsága esetében is. Minél inkább közelítünk az F-skálán elért magas pontszámokhoz, annál inkább nő a Magyar Gárda elfogadottsága is.

A tréningek során kitöltött kérdőívek eredményei

A Kurt Lewin Alapítvány által kialakított gyakorlatok keretében a pedagógusok összesen két alkalommal töltötték ki kérdőívet. Először az – esetünkben Játékgár²⁰ elnevezésű – tréninggyakorlat lebonyolítása után, ezt követően egy megközelítőleg másfél órás, a játék eseményeit, a felmerülő kérdéseket, érzéseket, szempontokat megvitató közös beszélgetés után (8. táblázat).

7. táblázat. Az F-skála és az előítéletességet mérő kérdések közötti kapcsolat

	Első kvartilis	Második kvartilis	Harmadik kvartilis	Negyedik kvartilis
A Magyar Gárdára szükség van a kistelepülések közrendjének megtartásához.	1,71	2,23	2,42	2,80
A cigánybűnözés létező jelenség ma Magyarországon.	3,25	3,86	4,18	4,26
A homoszexuálisoknak és a leszbikusoknak meg kell adni a lehetőséget, hogy úgy éljék az életüket, ahogy szeretnék.	3,85	3,47	3,09	3,15
A meleg házasságokat egész Európában engedélyezni kellene.	2,82	2,62	2,22	2,51
Ön szerint jelenleg Magyarországon a lakosság hány százaléka tartozik a cigány kisebbséghez? [%]	15,48	19,51	21,09	20,11
Ön szerint 20 év múlva Magyarországon a lakosság hány százaléka fog tartozni a cigány kisebbséghez? [%]	27,49	34,45	36,84	41,27

A kérdőív kitöltésével célunk az volt, hogy információt kapjunk a(z)

1. résztvevőknek a saját szerepükkel, csoportban betöltött pozíciójukkal kapcsolatos véleményükről. Kíváncsiak voltunk arra is, hogy magát a játékot, az együttműködést hogyan ítélik meg az érintettek.
2. az önreflexióra való képességről. Erre az adott lehetőséget, hogy a közös megbeszélés előtt és után született értékelések változását is figyelembe vettük.

A tanárok a közös csoport munkáját alapvetően pozitívan ítélték meg. Erre enged következtetni, hogy a kérdőívek megválaszolói együttműködőnek (4,5), jó hangulatúnak (4,5) látták a csoportjuk munkáját. Úgy gondolták, hogy hatékonyan dolgoztak a megadott feladaton (4,3), és figyelemmel voltak mások véleményére is (4,7).

A fenti pozitívumok ellenére a saját szerepükkel, a játék eredményével és az iskola feltelezett teljesítményével már kevésbé voltak elégedettek a tanárok. A saját játék értékelése már csak közepes (3,1) volt, a saját ötletek sze-

repének kis jelentőséget tulajdonítottak (2,1) a kérdőívek kitöltői. A saját iskola által készített játékot pedig csak közepesen tartották „versenyképesnek” más képző intézményekhez képest (2,8). A megbeszélés után kitöltött kérdőívek eredményei lényegesen nem változtak.²²

A 9. táblázatban azt mutatjuk be, hogy az F-skálán elért eredmények hogyan befolyásolták a fenti eredményeket.

9. táblázat. Szignifikancia-próba

	+	-
Hatékony volt a csoportmunkánk.	F-skálán alacsony eredményt értek [4,54]	F-skálán magas eredményt értek [4,04]
Figyelembe vettem mások véleményét a csoportos munkában.	F-skálán alacsony eredményt értek [4,88]	F-skálán magas eredményt értek [4,58]

A **kevésbé autoriter személyiséggel** jellemezhető válaszadók **hatékonyabbnak látták a közös munkát**, és ők inkább tekintettek úgy az

8. táblázat. A közös megbeszélés előtt és után kitöltött kérdőívek eredményei (bázis: a kérdőívet kitöltő, tréningen résztvevő tanárok száma, skálás kérdés, „1”=egyáltalán nem ért egyet, „5”= teljes mértékben egyetért)

	Megbeszélés előtt		Megbeszélés után	
	N	Átlag	N ²¹	Átlag
Figyelembe vettem mások véleményét a csoportos munkában.	49	4,72	37	4,81
Jó hangulat volt a játék elkészítése során a csoportban.	50	4,52	37	4,54
A véleményemet el tudtam mondani a többieknek.	51	4,51	37	4,54
Együttműködtem a többiekkel a cél elérése érdekében.	51	4,45	38	4,42
Hatékony volt a csoportmunkánk.	50	4,28	38	4,33
A véleményemet el tudtam fogadtatni a többiekkel.	48	3,81	36	4,08
A feladat újszerűsége nem volt probléma számunkra – gyorsan tudtunk reagálni a kihívásra.	50	3,44	37	3,70
Fogadni mernék rá, hogy a mi játékunk jobb lett, mint a másik csoporté.	44	3,09	32	3,22
A mi iskolánk tanárai – az iskola tevékenységének jellegeből következően – nagyobb eséllyel készítenek jó játékot, mint a többi iskola.	40	2,83	31	3,06
Az én ötleteim nélkül ez a játék nem jött volna létre.	46	2,11	34	2,32

együttműködésre, mint aminek során **figyelembe vették mások véleményét**.

Ezzel szemben az inkább **autoriter személyiséggel** jellemezhető tanárok **kevésbé tekintették a közös munkát hatékonynak**, és megítélésük szerint **kevésbé is vették figyelembe mások véleményét** a gyakorlat során.

A kvalitatív kutatási elem számszerűsítésének eredményei

A Kurt Lewin Alapítvány által lebonyolított kutatás újszerűségét a különböző módszertani eljárások ötvözése jelentette. A korábban bemutatott kvantitatív eljárások mellett lehetőségünk volt kvalitatív kutatási elem alkalmazására is. Ugyanakkor mindez kihívást jelentett kutatóink számára, hiszen a vizsgálni kívánt – az előítélet és a kompetenciák közötti – kapcsolat kimutatása továbbra is feladat volt.

Az összefüggés kimutatása érdekében kutatócsoportunk a rendelkezésre álló **kvalitatív információk transzformálása** mellett döntött.

A transzformáció az alábbi lépéseket jelentette:

1. a kialakított tréninggyakorlat **videokamerával rögzítésre került**.
2. a videofelvételeket minimum kettő, maximum három olyan szakember nézte végig, aki a tréningek lebonyolításában, megtartásában gyakorlattal és tapasztalattal rendelkezik.
3. a szakemberek a felvételek áttekintése után a pedagógusokra és a csoportokra vonatkozóan **értékelést adtak egy előre kialakított szempontrendszer mentén**.²³ A szempontrendszer a tréningen résztvevő tanárokat összesen hét²⁴, a kialakított csoportokat összesen tizenhárom dimenzió mentén értékelte. Mivel a későbbiekben számottevő összefüggéseket kizárólag a csoport dimenziók mentén figyelhetünk meg, ezért ezeket a jellemzőket ismertetjük a 10. táblázatban.

10. táblázat. A csoportokra vonatkozó dimenziók és rövid leírásuk (a dimenziók mentén egy ötfokú skálán jellemezték a szakértők az egyes csoportokat)

Dimenzió	Dimenzió leírása	Attribútumok
Lezárás	Mennyire törekszik a csoport a gyors lezárásra, a tisztázatlan, nem egyértelmű helyzetek kezelésére?	1=egyáltalán nem, 5=teljes mértékben
Hangulat	Mennyire van jó, feszültségmentes hangulat az adott csoportban?	
Hatékonyság	Mennyire hatékony az adott csoport, mennyire teljesíti a kitűzött célt?	
Kommunikáció	A kommunikációáramlás mennyire hatékony az adott csoportban?	
Demokrácia	A csoport mennyire teremti meg a demokratikus működésmód feltételeit. Azaz mennyire (1) valósítják meg az egyedi ötletek megjelenését biztosító brainstormingot az ötletek kialakítása során, (2) hallgatják meg egymást a közös munka során, (3) azonosítanak szerepeket, illetve ennek keretében (4) alakítanak ki moderált beszélgetést?	
Konszenzus	Mennyire születnek konszenzusos döntések az adott csoporton belül?	
Vezető	Van-e vezető a csoportban?	1=egy vezető, 2=több vezető, 3=nincs vezető
Kimondott vez.	Explicitté lett téve, hogy ki a vezető a csoportban?	1=nem, 2=igen
Gyártás	Mikor kezdi el gyártani a társasjátékot a csoport bármelyik tagja?	Időkód (óó:pp:mm)
Idő	Mikor utal valaki először a rendelkezésre álló idő rövidségére?	Időkód (óó:pp:mm)
Döntés	Mikor hoz a csoport döntést arról, hogy milyen játékot valósítanak meg?	Időkód (óó:pp:mm)
Eszközök	Mikor kezd el használni a csoport először olyan eszközöket, amelyek nem a teremben találhatóak?	Időkód (óó:pp:mm)
Terem	Mikor rendezi át a csoport a termet annak érdekében, hogy kényelmesebb, hatékonyabb legyen a munkavégzés?	Időkód (óó:pp:mm)

- a fenti dimenziók mentén, az attribútumok lehetséges adatait figyelembe véve szakértőink az értékelést megtették a csoportokra vonatkozóan.
- a több szakértő által adott **eredményeket átlagoltuk**. Az időközök esetében ha túl nagy eltérést találtunk az egyes értékelések között, akkor a videófelvetelek visszazéése után került véglegesítésre az adat.

A fenti eljárásnak köszönhetően a **kérdőívek** – így elsősorban az F-skála – **eredményeit a tréningen során tapasztaltakkal számszerűsíthető formában tudtuk összevetni**. Az eredményekről, a feltárt összefüggésekről számolunk be a továbbiakban (11. táblázat).

Az F-skálán magas és alacsony pontszámot elért pedagógusok csoportjait **másként ítélték meg** a videofelvételt megtekintő szakértők.

Az utóbbi csoport (1) jobb hangulatban végezte munkáját, (2) kommunikációja hatékonyabb volt, (3) inkább született konszenzusos döntés, és (4) inkább teremtette meg a demokratikus működés feltételeit. Ugyanakkor ezt a csoportot (5) kevésbé jellemezte a lezárásra való törekvés.

Az F-skálán magas pontszámot elért csoport ezzel szemben (1) rosszabb hangulatban végezte munkáját, (2) kommunikációja kevésbé volt hatékony, (3) kevésbé hozta meg konszenzusos alapon a közös döntéseket, és (4) a demokratikus játékszabályok használatára kevésbé épített. Mindemellett a (5) lezárásra való törekvés inkább jellemezte ezt a sokaságot.

A két csoport eltérő működési mechanizmusát az időközök vizsgálata is megerősíti (12. táblázat).

Az F-skálán magas pontszámot elérték csoportja (1) gyorsabban hozott döntést, (2) hama-

11. táblázat. Az F-skála és a tréning tapasztalatainak kvantifikálása során szerzett adatok összehasonlítása – a csoportokra vonatkozó eredmények (öt fokú skála átlaga, ahol „1” = egyáltalán nem, „5” = teljes mértékben, képzett változó)

	Az F-skálán alacsony pontszámot elérték csoportja			Az F-skálán magas pontszámot elérték csoportja			Összesen		
	N (csoport)	N (tanár)	Átlag	N (csoport)	N (tanár)	Átlag	N (csoport)	N (tanár)	Átlag
Hangulat	4	27	3,70	4	28	3,05	8	55	3,37
Hatékonyság	4	27	3,03	4	28	3,04	8	55	3,03
Kommunikáció	4	27	3,62	4	28	2,47	8	55	3,03
Konszenzus	4	27	3,32	4	28	2,56	8	55	2,94
Lezárás	4	27	2,06	4	28	2,69	8	55	2,38
Demokrácia	4	27	2,58	4	28	2,10	8	55	2,34

12. táblázat. Az F-skála és a tréning tapasztalatainak kvantifikálása során szerzett adatok összehasonlítása – a csoportok eredményei (képzett változó)

	Az F-skálán alacsony pontszámot elérték csoportja			Az F-skálán magas pontszámot elérték csoportja			Összesen		
	N (csoport)	N (tanár)	Átlag	N (csoport)	N (tanár)	Átlag	N (csoport)	N (tanár)	Átlag
Terem	4	26	00:20:21	3	16	00:28:23	7	42	00:23:24
Döntés	4	27	00:30:35	4	28	00:18:21	8	55	00:24:21
Idő	4	27	00:48:23	4	28	00:23:26	8	55	00:35:41
Gyártás	4	27	00:42:17	4	28	00:34:34	8	55	00:38:21
Eszközök	4	27	01:04:31	4	28	00:24:44	8	55	00:44:16

rabb kezdett koncentrálni a rendelkezésre álló idő rövidegére, (3) a játék teljesítéséhez szükséges gyártás elkészítéséhez hamarabb kezdett hozzá, (4) hamarabb kezdett olyan eszközökkel dolgozni, amelyek nem voltak megtalálhatóak a teremben.

Ezzel szemben az autoriter személyiség típusal kevésbé jellemezhető csoportok tagjai (1) lassabban hoztak döntést, (2) kevésbé volt fontos számukra a rendelkezésre álló idő szorítása, (3) a játék teljesítéséhez szükséges gyártás elkészítéséhez később kezdtek hozzá, (4) később kezdtek el a teremben nem található eszközöket is felhasználni a feladat teljesítéséhez.

Összegzés

Kutatásunkkal a **kompetenciák és az előítélet közötti kapcsolat** kimutatására törekedtünk. Ennek a célnak a megvalósítását, a kérdés megválaszolását sikeresnek tekintjük.

Az autoriter személyiség és az előítéletes gondolkodás közötti kapcsolatot a Kurt Lewin Alapítvány által lebonyolított vizsgálat is megerősítette. Az F-skálán magas pontszámot elért tanárok elutasítóbbak voltak meghatározott kisebbségi csoportokkal szemben.

Kutatásunk azonban ezen túl rámutatott arra is, hogy az **autoriter személyiség típusú tanárok a kitűzött feladatokat gyorsabban és hatékonyabban oldották meg**, mint az F-skálán alacsonyabb pontszámot elért pedagógusok. Az olyan objektív mérőszámok, mint a tréningek során rögzített időközök egyértelműen erre utalnak, de ugyanezt erősítik meg a független szakértők által végzett értékelések is. Mindez valószínűleg a zárt gondolkodás sajátosságaival magyarázható. Azzal, hogy a nyílt, még kérdéses kimenetelű, nagyobb kognitív megterhelést jelentő helyzetek elkerülésére, azok gyors lezárására inkább törekedtek az autoriter személyiség típusú válaszadók.

Mindezek ellenére a **demokratikus működés módjában az F-skálán alacsony pontszámot elért tanárok csoportja van előnyben**.

Erre enged következtetni az, hogy a kevésbé autoriter személyiség típusú tanárok csoportjának tagjai (1) hatékonyabbnak ítélték meg a közös munkát, (2) inkább gondolták úgy, hogy figyelembe vették mások véleményét. Ráadásul a külső megfigyelők által adott értékelések szerint ezekben a csoportokban a kommunikáció-áramlás eredményesebb és hatékonyabb is volt. Ugyancsak a külső megfigyelők észrevétele alapján elmondhatjuk, hogy ezek a tanárok inkább hoztak konszenzuson alapuló döntést és inkább teremtették meg a demokratikus működés módjait.

Habár a demokratikus működésmóddal ennek a tényezőnek kevés kapcsolata van, mégis fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy ezekben a csoportokban jobb hangulatban folyt a közös munka is.

Végeredményben azt mondhatjuk, hogy

- **primer szinten az autoriter személyiség típus által dominált csoportok hatékonyabban oldanak meg feladatokat.** A kitűzött cél megvalósításra kerül, a megadott határidőn belül.
- mindez azonban úgy történik, hogy a gyors megoldási, lezárási igény miatt a **kommunikációs aktusba nem tud mindegyik csoporttag belépni.** Ennek köszönhetően nem születnek konszenzusos döntések, a nem meghatározó, kevésbé jó érdekérvényesítő csoporttagok nem tudnak részt venni a közös munkában.
- A **hatékonyagra való törekvés és a kommunikációáramlás anomáliái eredményeként a kreatív gondolkodás, a közös alkotó munka háttérbe szorul.** „Minél gyorsabban találjuk ki, hogy mi a feladatunk, és azt valósítsuk meg gyorsan!” Írható le egy rövid mondattal az autoriter csoportok működési mechanizmusa.

A kompetenciák kérdéskörét mindez annyiban érinti, hogy a tanulás elsajátítását, a kezdeményezőkézség és a vállalkozói kompetenciák megszerzését, illetve azok kialakításának a támogatását nagy valószínűséggel az autoriter

személyiségtípusú tanárok kevésbé tudják támogatni. A lezárásra való törekvés miatt nincs idő a nyitottságra, az új ötletek befogadására, az új ötleteket felvillantó munkatársak és diákok meghallgatására. Az alkotó kezdeményezésekre való nyitottság tehát nem tartozik az ilyen jellemzőkkel leírható csoport erősségei közé.

Míndez a demokratikus állampolgári szocializáció szempontjából vet fel kérdéseket. Hiszen a képző intézményekben tanuló diákok oktatóik magas F-értéke esetén nem vagy csak kevésbé találkoznak a kritikai gondolkodás, az örömteli csoportmunka, a konstruktív konfliktus-kezelés vagy a konszenzuson alapuló kooperáció értékével és előnyeivel.

Jegyzetek

- 1 Pályázat címe: A kompetenciák átadásának akadályairól (iktatásba vétel száma: tkOKAII/43/tkOKAII.).
- 2 A kutatás során elsősorban az alábbi kompetenciákra koncentráltunk: 1. tanulás elsajátítása, 2. interperszonális, interkulturális és szociális kompetencia, valamint állampolgári kompetencia, 3. kezdeményezőképeség és vállalkozói kompetencia.
- 3 Lásd ezeket bővebben: <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=kulcskeres&kat=sub&kulcs=112&szo=IEA%2C+TIMSS%2C+PISA>.
- 4 Erre vonatkozóan lásd: Horn Dániel – Sinka Edit: A közoktatás minősége és eredményessége. Web: http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=jelentés2006-18_eredmenyesseg.
- 5 Többek között: Ligeti György–Márton Izabella (2001): *Diákjogok és pedagógusjogok az iskolában. Kutatási beszámoló*. Az Oktatási Minisztérium Oktatási Jogok Miniszteri Biztosának Hivatala megbízásából a Kurt Lewin Alapítvány által a 2000–2001-es tanév során végzett országos szociológiai kutatás. Ugyancsak az iskolarendszer ezen területére ad információt: Enyedi Zsolt–Fábián Zoltán–Sik Endre (2004) *Nőtt-e az előítéletek Magyarországon?* In: Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2004*. Budapest: TÁRKI.
- 6 Az előítéletekesség értelmezésünkben nem csak a meghatározott társadalmi csoportokkal szembeni negatív attitűdökben jelenik meg. Korábbi kutatási tapasztalatok alátámasztják, hogy ez a merev személyiség-beállítottság és világlátás az új ismeretek megszerzésének, az önreflexiónak lehet akadálya, végeredményben fontos kompetenciák alkalmazását is megnehezítheti. Erre vonatkozóan bővebb információt tartalmaz: Arie W. Kruglanski: *A zárt gondolkodás pszichológiája*. Osiris Könyvtár, Budapest, 2005., illetve Mark Schaller–Carrie Boyd–Jonathan Yohannes–Meredith O'Brien: Az előítéletes személyiség újabb áttekintése. A struktúra iránti személyes szükséglet és a téves csoportstereotípiák kialakulása. In.: Hunyady György–Nguyen Lan Anh (szerk.): *Sztereotípiakutatás. Hagyományok és irányok*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2001.
- 7 Ilyen kérdéssort használt 1994-ben és 1996-ban az OTKA támogatta F006941. (kutatásvezető: Fleck Zoltán) és a T018287 számú kutatás is. A kérdőív (is) megtalálható: Erős Ferenc, Fábián Zoltán, Enyedi Zsolt, Fleck Zoltán (1996): *Előítéletek, autoritarizmus és politikai attitűdök a posztkommunista átalakulás idején – Kérdőíves vizsgálat dokumentációja*. Budapest, MTA Pszichológiai Intézete.
- 8 Összesen négy nyertes iskola kiválasztására került sor, ezekből a képző intézményekből 16-16 pedagógus vett részt a pedagógusképzésen. A képzés leírása megtalálható itt: <http://kla.hu/mitcsinalunk/30-oras/>
- 9 A képzeteket lebonyolító trénereknek – a befolyásolás elkerülése érdekében – nem adtunk információt a csoportösszetétel jellemzőiről.
- 10 Freud a fenti gondolatmenethez hasonló leírást ad a Tömegpszichológia és én-analízis című könyvében. Az itt megfogalmazottak szerint a vezér (az apa, a tekintély letéteményese) a tömeg tagjainak a felettes énjébe épül be. Ennél komplexebb képet adtak Adornoék a tekintetben, hogy ők az elfojtás és kivetítés folyamatát is hangsúlyosnak találták. In: Freud, Sigmund: *Tömegpszichológia: társadalmi lélektani írások*. Budapest: Cserépfalvi Könyvkiadó, 1995.
- 11 Theodor W. Adorno: Típusok és tünetegyüttesek. In: Erős Ferenc (szerk.) *Megismerés, identitás, előítélet*, Új Mandátum Könyvkiadó–Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest, 1998. 163. oldal

- 12 Hunyady György: Nyílt gondolkodással a kognitív lezárásról: a kognitív stílus fogalmának megújítása. In: Arie W. Kruglanski: *A zárt gondolkodás pszichológija*. Osiris Könyvtár, Budapest, 2005. 11. oldal
- 13 Nevitt Sanford: Az autoriter személyiség elmélete. In: Erős Ferenc (szerk.) *Megismerés, identitás, előítélet*. Új Mandátum Könyvkiadó – Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest, 1998. 147. oldal
- 14 A szigorú felettes én szerepét igazoló jellemzők: konvencionizmus, behódolás az autoriter uralom előtt, agresszivitás. A gyenge ént igazoló jellemzők: anti-intracepció, babona és sztereotípa, projektivitás, hatalom és keménység. Az ösztönéből táplálkozó jellemzői: rombolási ösztön és cinizmus, nemiség.
- 15 Lásd erről bővebben: http://www.tarki.hu/adatbank-h/katalog/dokument/d13_doku.pdf, illetve <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a895.pdf>.
- 16 F006941. sz. illetve T018287. sz. OTKA kutatások.
- 17 Ahol az „1” jelentése az „egyáltalán nem értek egyet”, az „4” jelentése a „teljes mértékben egyetértek”.
- 18 Forrás: Fábián, Zoltán. *Tekintélyelvűség és előítéletek*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 1999. 103. o.
- 19 Székelyi Mária – Örkény Antal – Csepeli György (2001): Romakép a mai magyar társadalomban. *Szociológiai Szemle*, 2001/3. 19–46.
- 20 A játék leírása röviden: a tréning résztvevőit két csoportra osztottuk, a két csoportnak egymással versenyezve kellett előállítani egy olyan társasjátékot, aminek lényegi alkotóelemét a kereskedelem képezte. A két csoportnak összesen két óra állt rendelkezésére, hogy a trénerek által átadott eszközökből (is) megvalósítsák a feladatot.
- 21 A megbízhatóság növelése érdekében ebben az esetben nem vettük figyelembe az egyik iskola kérdőíveinek az eredményeit. Ebben az esetben ugyanis a megbeszélés nem érte el kívánt célját, a játék körülményeit, céljait és a személyes benyomásokat nem tudtuk a résztvevőkkel kellően körbejárni.
- 22 Jelen beszámoló keretei nem teszik lehetővé a hosszabb és részletesebb leírást, ezért itt most csak röviden utalunk rá: az F-skálán alacsony pontszámot értek inkább negatívabb, a magas pontszámot értek inkább pozitívabb véleményt fogalmaztak meg a második kérdőív kitöltésekor. A kevésbé autoriter személyiséggel leírható csoporttagok tehát a beszélgetés után inkább elbizonytalanodtak és adtak negatívabb értékelést munkájukról. Ezzel szemben az F-skálán magasabb pontszámot elért tanárok esetében a beszélgetés inkább megerősítette a korábbi véleményeket.
- 23 A képzések video anyagát áttekinthető szakértők – a befolyásolás elkerülése érdekében – nem kaptak információt a csoportösszetétel jellemzőiről.
- 24 Lezárásra való törekvés, önállóság, kommunikáció, kommunikáció aktivitása, együttműködés, irányítás, konfliktus.

Irodalom

- Adorno, Theodor W.: A freudi elmélet és a fasiszta propaganda *Thalassa* 2–3. (2006): 47–72.
- Adorno, Theodor W.: Típusok és tünetegyüttesek In: Erős Ferenc (szerk.): *Megismerés, identitás, előítélet*. 68–87. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó – Wesley János Lelkészképző Főiskola, 1998.
- Adorno, Theodor W. and others (eds.): *The Authoritarian Personality*. USA: WW Norton & Company, 1993.
- Allport, Gordon W.: *The nature of Prejudice*. USA: Addison-Wesley Publishing Company, 1954.
- Banaji, Mahzarin: *Rejtőzködő attitűdök és sztereotípiák*. Budapest: Osiris Kiadó, 2003.
- Csepeli György, ed.: *Előítéletek és csoportközi viszonyok*. Budapest: KJK, 1980.
- Csepeli György, ed.: *A kísérleti társadalomlélektan főárama*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1981.
- Enyedi Zsolt – Fábián Zoltán – Sik Endre: Nőttek-e az előítéletek Magyarországon? In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2004*. Budapest: TÁRKI, 2004.
- Erős Ferenc: *Analitikus szociálpszichológia*. Budapest: Új Mandátum Kiadó, 2001.
- Erős Ferenc (szerk.): *Megismerés, identitás, előítélet*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó – Wesley János Lelkészképző Főiskola, 1998.
- Fábián Zoltán: *Tekintélyelvűség és előítéletek*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 1999.
- Fiske, Susan T.: *Társas alapmotívumok*. Budapest: Osiris Kiadó, 2006.

Ifjúság és társadalom

- Freud, Sigmund: *Tömegpszichológia: társadalomlélektani írások*. Budapest: Cserépfalvi Könyvkiadó, 1995.
- Hamilton, David L.: A társas megismerés: bevezető áttekintés. In: David L. Hamilton and others (szerk.): *A társak és a társadalom megismerése*. 8–37. Budapest: Osiris Kiadó, 2006.
- Horváth Zsuzsanna–Környei László: A közoktatás minősége és eredményessége. in: Halász Gábor–Lannert Judit: *Jelentés a magyar közoktatásról*. 2003, OKI. Hunyady György: A társadalmi csoportok értékelő megkülönböztetése: váltott kutatási perspektívák. In: Jim Sidanius–Felici Pratto (szerk.): *A társadalmi dominancia*. 14–52. Budapest: Osiris Kiadó, 2005.
- Hunyady György–Nguyen Luu Lan Anh (szerk.): *Sztereotípiakutatás, hagyományok és irányok*. Budapest: Elte Eötvös Kiadó, 2001.
- Kruglanszki, Arie W.: *A zárt gondolkodás pszichológiája*. Budapest: Osiris Kiadó, 2005.
- Sherif, Muzafer: A fölérendelt célok szerepe a csoportközi viszonyok enyhítésében. In: Erős Ferenc (szerk.): *Megismerés, identitás, előítélet*. 120–152. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó–Wesley János Lelkészképző Főiskola, 1998.
- Smith, Eliot R. and Diane M. Mackie: *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó, 2004.
- Székelyi Mária–Örkény Antal–Csepeli György: Romakép a mai magyar társadalomban. *Szociológiai Szemle*, 2001/3. 19–46.
- Tajfel, Henri: Csoportközi viselkedés, társadalmi összehasonlítás, társadalmi változás. In: Erős Ferenc (szerk.): *Megismerés, identitás, előítélet*. 30–52. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó–Wesley János Lelkészképző Főiskola, 1998.

52

új
ifjúsági
szemle

2011 / tavasz